

Lucyna Pacan

"PAIDEIA drogą do uniwersalizmu w wychowaniu : księga dedykowana pamięci Profesora Kazimierza Denka Honorowego Prezesa Polskiego Stowarzyszenia Nauczycieli Twórczych", red. Leszek Pawelski, Bogdan Urbanek, Szczecinek 2016 : [recenzja]

Czasopismo Pedagogiczne/The Journal of Pedagogy nr 2(3), 163-171

2016

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Lucyna Pacan

Akademia Pomorska w Słupsku
e-mail: lucyna.pacan@apsl.edu.pl

PAIDEIA drogą do uniwersalizmu w wychowaniu.
Księga dedykowana pamięci Profesora Kazimierza Denka
Honorowego Prezesa Polskiego Stowarzyszenia Nauczycieli
Twórczych, red. Leszek Pawelski, Bogdan Urbanek,
Szczecinek 2016, Wydawca: Polskie Stowarzyszenie
Nauczycieli Twórczych, ss. 431

Niniejsza książka jest kolejną monografią wydawaną przez Polskie Stowarzyszenie Nauczycieli Twórczych (PSNT), poświęconą prof. zw. dr hab. Kazimierzowi Denkowi, wybitnemu pedagogowi oraz Honorowemu Prezesowi PSNT. W roku 2012 dla uczczenia jubileuszu 80. rocznicy urodzin i półwiecza pracy twórczej Profesora ukazała się publikacja „Nauczyciel kraju ojczystego” (Pawelski, Urbanek, 2012). Tegoroczna monografia jest dedykowana pamięci Profesora K. Denka, który opuścił ziemski padół w lutym 2016 roku i jest zbiorem artykułów dotyczących życia i osiągnięć znakomitego uczonego określanego mianem „Mistrza”, stworzona dla upamiętnienia Przyjaciela przez przyjaciół. Autorami poszczególnych rozdziałów są pedagodzy, którzy reprezentują ośrodki naukowe niemal z całej Polski. Nie zabrakło także przedstawicieli z Czech i Ukrainy. To reprezentanci wielu dziedzin pedagogiki, osoby związane głównie ze środowiskiem naukowym (wśród nich członkowie PSNT), których publikacje stanowią świeże spojrzenie na różnorodne zagadnienia współczesnej pedagogiki. Monografia zawiera szeroki zakres problematyki, opartej na rozważaniach teoretycznych, które swoje źródło mają w praktyce edukacyjnej.

Publikacja składa się z 40 referatów i podzielona została na dwie zasadnicze części. Pierwsza z nich *Pro memoria* stanowi zbiór tekstów, jak sam tytuł wskazuje, dla upamiętnienia osoby Profesora Kazimierza Denka. Są to w dużej mierze

wspomnienia związane z dokonaniem Profesora, a także istotnymi wydarzeniami, których był uczestnikiem lub inicjatorem. To przede wszystkim jedyne w swoim rodzaju pożegnanie.

Rozważania dotyczące Profesora Kazimierza Denka rozpoczyna artykuł Piotra Oleśniewicza, w którym została zaprezentowana sylwetka Profesora, przebieg jego kariery naukowej oraz zainteresowania badawcze. Autor opisuje okoliczności uzyskania przez Profesora tytułu honorowego Doktora Honoris Causa Akademii Wychowania Fizycznego we Wrocławiu. Znajduje się tu również kopia uchwały senatu, potwierdzająca decyzję w sprawie nadania tytułu oraz laudacja wygłoszona na okoliczność tej uroczystości przez byłego Rektora Akademii Wychowania Fizycznego we Wrocławiu, prof. zw. dr hab. Juliana Jonkisz. W dalszej części czytelnik zapoznany zostaje z recenzją¹ i oceną² dorobku naukowego Profesora, które stanowiły istotną kwestię przy wszczęciu postępowania dla nadania tytułu (Oleśniewicz, 2016, s. 28–42). Wymienione dokumenty podkreślają szeroki zakres działań podejmowanych przez Profesora Denka, zarówno w zakresie działalności naukowej jak i publicystycznej, a także zainteresowań związanych z turystyką i krajoznawstwem, dydaktyką oraz metodologią badań. Docenione zostają również zmagania Profesora m.in. w zakresie reform oświatowych oraz kształcenia zawodowego nauczycieli. Ogrom zasług i wyróżnień ukazują jak ważną postacią dla polskiej pedagogiki był Profesor Kazimierz Denek. W odpowiedzi na wspomniane opisy dorobku Profesora dołączone zostają jego podziękowania i wykład inauguracyjny rok akademicki 2003/2004 pt. „Europejski wymiar szkolnictwa wyższego w Polsce” (tamże, s. 43–55). Przypomnienie ich w publikacji pozwala czytelnikowi uczestniczyć w uroczystości, niemal być świadkiem nadania tytułu Doktora Honoris Causa.

W kolejnej części pojawiają się teksty dotyczące bardzo osobistych wspomnień o Profesorze, niektóre kierowane bezpośrednio do niego. „Najlepszy *Szefie Szefów*; tak zwracaliśmy się do Ciebie przez lata, wszyscy członkowie pokaźnej grupy przyjaciół i współpracowników, dla której tworzyłeś niepowtarzalną atmosferę rekreacyjno-akademicką poza murami uczelni, łącząc zawsze troskę o *kreatywną* ideę pomyślnie rozwijającej się Twojej koncepcji *edukacji jutra*” – tak wspomina Profesora prof. zw. dr hab. A. Radziewicz-Winnicki (2016, s. 65–66). Niewątpliwie zasługującą na wyróżnienie jest praca „Po raz ostatni – denek@amu.edu.pl” autorstwa

¹ Recenzja dorobku naukowego i osiągnięć Profesora zw. dr hab. Kazimierza Denka w związku z uchwałą Senatu Akademii Wychowania Fizycznego we Wrocławiu o wszczęciu postępowania dla nadania tytułu Doktora Honoris Causa, z dnia 17.06.2003 r., przedstawioną przez prof. zw. dr hab. Janusza Gniteckiego, UAM w Poznaniu.

² Ocena dorobku naukowego i dydaktyczno-wychowawczego Pana Profesora Doktora Habilitowanego Kazimierza Denka w sprawie nadania tytułu Doktora Honoris Causa, z dnia 7.08.2003 r., autorstwa prof. zw. dr hab. Tadeusza Maszczaka, AWF w Warszawie.

prof. zw. dr hab. B. Śliwerskiego, Przewodniczącego Komitetu Nauk Pedagogicznych PAN. Zawiera fragmenty prywatnej korespondencji, pełne szacunku i życzliwości, a jednocześnie ukazujące postępujące problemy zdrowotne i trudności, z którymi Profesor Denek zmagał się w ciągu ostatniego roku. „Odejście Profesora zimą porą 2016 r. w poruszyło mnie w sposób szczególny, gdyż był niezwykle oddany pedagogice, współpracownikom, studentom i wszystkim tym, z którymi przyszło mu wspólnie przemierzać szlaki ukochanej Polski” – wspomina Śliwerski (2016, s. 58). W interesujący sposób sylwetkę Profesora jako pasjonata przedstawił dr hab. M. Rembierz: „Wobec osoby profesjonalnie uprawiającej pedagogikę jako dziedzinę nauki akademickiej częstokroć kieruje się dodatkowe społeczne oczekiwania. Oczekuje się, że ta osoba, będąc rzetelnym naukowcem i wykładowcą, będzie również znamienitym pedagogiem rozumianym jako animator, przewodnik, autorytet, mistrz i wzorzec w zakresie pedagogiki, będzie przodowała w rozwijaniu trafnej teorii edukacyjnej i w urzeczywistnianiu dobrej działalności pedagogicznej. Taką osobą był dla wielu Profesor Kazimierz Denek...” (Rembierz, 2016, s. 89–90). Wśród poważnych i doniosłych opinii wyłania się również anegdota, która nadaje publikacji odrobinę humoru, a także jest świadectwem tego, że Profesor Denek był znakomitym piechurzem. Pomimo sędziwego wieku pozostawał bardzo aktywny, co potwierdza przytoczona w artykule „Moje wspomnienie o Profesorze Kazimierzu Denku” przez dr K. Zajdla historia. „Otóż Profesor Kazimierz wybrał się ze studentami na wyprawę na Giewont. Doszedł tam i czekał ponad pół godziny na pierwszych zziębniętych studentów, którzy nie mogli za nim nadążyć, mimo że miał dwie endoprotezy” (Zajdel, 2016, s. 113). Większość autorów swoje rozważania kończy podobnym wnioskiem. „Śmierć Profesora Kazimierza Denka stanowi dla wszystkich nie tylko humanistów niepowetowaną stratę. Trudno się z tym nieodwracalnym faktem pogodzić” (Żebrowska, Żebrowski, 2016, s. 82). „Nadal żyje wśród nas duch Jego intelektualnej twórczości w postaci przeogromnej spuścizny naukowej w książkach, artykułach, recenzjach (...)” pisze prof. zw. dr hab. K. Wenta (2016, s. 67). Podobnie uważa Prezes Zarządu Krajowego PSNT dr L. Pawelski, który w opracowaniu „*Amicus versus rara avis est* (O mojej wspólnej drodze z Profesorem Kazimierzem Denkiem)” zwraca uwagę, że pomimo materialnej nieobecności Profesora „żyje Jego dzieło, żyją Jego ideały, żyją Jego myśli i wartości. Jest wśród nas nadal, choć w nieco innej roli” (Pawelski, 2016, s. 80). Teksty zgromadzone w *Pro memoria* to przede wszystkim słowa podziękowania i pożegnania dla Profesora Profesorów, Mistrza, a dla wielu autorów bliskiego Przyjaciela.

W drugiej części *Ad futuram*, znajdują się artykuły ukierunkowane ku przyszłości pedagogiki. Stanowią barwną paletę spojrzenia na współczesną edukację oraz jej rozwój w niedalekiej przyszłości. Rozważania teoretyczne w tym zakresie rozpoczyna B. Śliwerski, który poddaje analizie „Paradygmaty współczesnej

pedagogiki jedności”. Podejmuje on bardzo ciekawy dyskurs dotyczący znaczenia i sposobu konstruowania teorii w pedagogice. Najnowsze ujęcie zakładające „pluralizm nauk humanistycznych i społecznych jest dla pokolenia młodych pedagogów (przełomu XX i XXI w.) czymś oczywistym, naturalnym, choć zarazem wcale niełatwym w recepcji. (...) W czasach, gdy młodzież kwestionuje wartości i autorytety, gubiąc się w gąszczu problemów współczesnego świata i cywilizacji, warto zastanowić się nad powrotem do wychowania takich wartości jak: miłość, prawda, sumienie, solidarność społeczna, wolność oraz prawa człowieka” (Śliwerski, 2016, s. 118). Śliwerski sugeruje, co może być lekarstwem na współczesne trudności wychowawcze oraz wskazuje źródła do dalszych poszukiwań w pedagogice chrześcijańskiej.

Podobne rozwiązanie proponuje M. Rembierz, którego refleksje dotyczą pedagogii miłosierdzia silnie propagowanej przez papieża Franciszka. W swoim artykule „Pedagogia miłosierdzia jako wyjście na aksjologiczne pogranicza i egzystencjalne peryferia – wyzwania dla myśli religijnej i refleksji pedagogicznej. O uczeniu się i nauczaniu papieża Franciszka” przedstawia jak „pedagogia miłosierdzia otwiera i integruje kolejne kręgi pedagogicznych wyzwań, powinności i poszukiwań, ukazując próbę całościowego postrzegania człowieka w jego możliwościach, niedoskonałościach i niedostatkach. (...) dąży do uniwersalnego, czy też uniwersalizującego, ujęcia problematyki pedagogicznej (...), rozpoznając różne sposoby obecności i przejawiania się czynów miłosierdzia w sferze działań pedagogicznych” (Rembierz, 2016, s. 263). Artykuł niewątpliwie pragmatyczny, jest analizą działalności papieża Franciszka w zakresie rozpowszechniania edukacji, wymiarów i sposobów uczenia się oraz nauczania. Dobór różnorodnych tekstów źródłowych poświęconych Franciszkowi, a także liczne fragmenty wypowiedzi papieża ukazują, w czym tkwi fenomen jego osoby. Nie zabrakło także odwołania się do polskiej myśli pedagogicznej, w której zagadnieniem miłosierdzia w edukacji zajmował się K. Denek oraz B. Dymara-Niparko, Skrzypczak, 2004, s. 13–28).

Na szczególne uznanie zasługuje także artykuł „Wychować ku przyszłości” L. Pawelskiego, który odnosi się do aktualnych zmagania społeczeństwa globalnego, niezwykle ważnych w obliczu współczesnych przemian polityczno-gospodarczych. Na podstawie obserwacji bieżących zmian dotyczących ruchów migracyjnych społeczeństwa oraz wyników badań, autor stawia pytania o przyszłość edukacji. Zaskakuje czytelnika niezwykle futurologicznym spojrzeniem, celnymi uwagami oraz możliwymi implikacjami. Kierunki napływania potencjalnych uczniów oraz szeroka perspektywa różnorodności, wskazują jak ogromne znaczenie dla edukacji jutra ma nauczanie dzisiaj. „Czy nasze szkoły są gotowe na taką różnorodność kulturową?” (Pawelski, 2016, s. 305). Czy wielokulturowość może stanowić dla nich zagrożenie?

W części *Ad futuram* pojawia się artykuł W. Kojsa „Edukacyjna wartość systemów analiz porównawczych”. Autor zwraca uwagę na źródła tworzenia wiedzy naukowej, których podstaw doszukuje się w działaniach porównawczych. Wykazuje, które z nich mają znaczenie dla potencjału ucznia i nauczyciela. Jego zdaniem zachodzi konieczność przeprowadzenia „reformy systemu edukacji, uwzględniającej w znacznie większym zakresie niż to ma miejsce obecnie dialogowy charakter procesów kształcenia i wychowania” (Kojs, 2016, s. 142). W tym celu wskazuje na działania kontrolne i oceniające, które mają przyczynić się do poprawy stanu edukacji w Polsce.

W dalszej części omawiane są m.in. zagadnienia wychowania i samowychowania. J. Szempruch analizuje proces wychowania w odniesieniu do kształtowania kapitału społecznego uczniów. Wykazuje ponadto pozytywne i negatywne efekty aktywności obywatelskiej uczniów oraz ich samorządności. Z kolei K. Wenta podkreśla rolę samowychowania informacyjnego dla procesu nauczania-uczenia się. W publikacji „Nauczanie samowychowujące w wirtualnej cywilizacji” autor poświęca uwagę cyfryzacji społeczeństwa oraz wirtualnym sposobom zdobywania wiedzy, którym przypisuje indywidualny i społeczny sukces. Dokonuje również charakterystyki generacji Y, ukazując jej mocne i słabe strony: „pokolenie igreków najbardziej ceni sobie zajęcia interaktywne, kiedy można zadawać pytania i otrzymywać natychmiast odpowiedź, niekoniecznie od nauczyciela, ale też od koleżanki i kolegi. (...) Na ogół trudno jest utrzymać igreka na miejscu, a jeszcze trudniej zmotywować do wytężonej pracy intelektualnej” (Wenta, 2016, s. 159–160).

Wśród zagadnień teoretycznych dotyczących pedagogiki i jej przemian pojawiają się koncepcje, którymi interesował się Profesor K. Denek. W artykule „Wychowanie fizyczne, turystyka i krajoznawstwo w koncepcji dobrej szkoły Kazimierza Denka” J. Nowocien podejmuje próbę analizy teorii „dobrej szkoły, czyli takiej, która będzie odpowiednia do dzisiejszych złożonych, zróżnicowanych i „wyśrubowanych” oczekiwań społecznych” (Nowocien, 2016, s. 220). Autor tekstu przybliży refleksje Profesora K. Denka w zakresie wychowania pozalekcyjnego i pozaszkolnego oraz głównych zainteresowań naukowych i dydaktyczno-wychowawczych. Podobnie M. Zymomrya, I. Zymomrya, I. Dobrjanskyj analizują za Profesorem miejsce kompetencji w systemie transcendentálních zasad oraz rozpatrują algorytm tworzenia kultury moralnej. J. Mastalski dokonuje przeglądu tez edukacyjnych będących rezultatem charakterystycznego dla współczesnych naukowców sposobu myślenia. Dzieli się z czytelnikiem własnymi refleksjami, tropi i demaskuje edukacyjne mity oraz kompulsywne, intruzywne myślenie o edukacji, które wciąż jest obecne w rzeczywistości.

Sylwetkę nauczyciela, jako osoby odpowiedzialnej za bezpieczeństwo w szkole przybliżył M. Kopczewski. Autor mniema, że w szkole coraz częściej dochodzi do

stosowania przemocy fizycznej i psychicznej. Następuje wzrost zachowań agresywnych, pomimo braku społecznej akceptacji dla tego zjawiska oraz licznych sposobów przeciwdziałania przemocy. W opracowaniu zaprezentowano zestawienie wybranych przez autora społecznych, prawnych i środowiskowych uwarunkowań dotyczących zwalczania przemocy.

Z kolej J. Żebrowski swoje rozważania koncentruje na historii działalności oraz czterdziestolecia istnienia Paryskiego Centrum Dialogu. W artykule „Kulturotwórcze i edukacyjne funkcje paryskiego ośrodka dialogu (w czterdziestolecie działalności pallotyńskiego Centre du Dialogue)” opisuje jak ośrodek ten stał się „jednym z głównych centrów emigracji polskiej we Francji, wielce zasłużonym dla kultury polskiej i dla rozwoju myśli niezależnej w najnowszej historii naszego kraju. (...) W trudnym okresie stanu wojennego znajdowało tu schronienie wielu twórców, artystów, ludzi opozycji demokratycznej. Organizatorzy spotkań chcieli jak za Wielkiej Emigracji tchnąć w Polaków nadzieję na lepsze jutro” (Żebrowski, 2016, s. 175).

Niektórzy autorzy swoje rozważania umieszczają bliżej praktyki szkolnej. Jest to reakcja na pesymistyczną rzeczywistość edukacyjną. Jak podkreśla W. Wójcik (2016, s. 275) w rozdziale „Matematyka w procesie edukacji”, „kryzys systemu edukacji trwa permanentnie od wielu lat. Dotyczy nie tylko spraw organizacyjnych i metodycznych, lecz również treści nauczania. Kolejne reformy edukacji nie przynoszą pożądanych efektów”. Autor prezentuje dzieje, a także współczesne tendencje w matematyce oraz źródła problemów związanych z edukacją matematyczną.

Oryginalny artykuł, „O twórczości słownej polskich dzieci z Zaolzia, czyli ze Śląska Cieszyńskiego w Republice Czeskiej”, pełen interesujących przykładów opracował D. Kadłubiec. Autor prezentuje wybrane elementy folkloru Zaolzia, skierowanego ku dzieciom. Przedstawia egzemplifikacje oraz opisuje rymowanki, wyliczniki i zagadki, a także mniej znane wywracanki, prowokanki i skrętacze.

Natomiast L. Pawelec w opracowaniu „Rola edukacji plastycznej w kreowaniu wrażliwości estetycznej uczniów klas I–III” podkreśla znaczenie wychowania przez sztukę dla kształtowania wrażliwości estetycznej i całościowego rozwoju ucznia. Zdaniem autorki „działania plastyczne w młodszym wieku szkolnym mogą pomóc w wyrażaniu siebie, rozwiązywaniu problemów i konfliktów. Równocześnie mogą wspierać i kształtować postawę twórczą, rozwijać wyobraźnię i kształtować poczucie estetyki oraz wrażliwość na piękno” (Pawelec, 2016, s. 372). Edukacja plastyczna, często marginalizowana przez nauczycieli, ma stanowić jeden z kierunków wychowania, zaś codzienne zapotrzebowanie na kontakt ze sztuką przyczynić się do rozbudzenia kreatywności.

P. Kowolik skupia uwagę na wychowaniu poprzez edukację środowiskową, realizowaną w ramach działań związanych z turystyką, krajoznawstwem oraz edukacją ekologiczną i regionalną. Zachęca do krzewienia wartości uniwersalnych,

m.in. wrażliwości i szacunku poprzez częsty kontakt dzieci z przyrodą. Wskazuje metody i formy pracy dydaktyczno-wychowawczej, które wesprą proces kształtowania się postawy ekologicznej i tożsamości regionalnej u dzieci.

Jego zainteresowania podzielają M. Sobieszczyk i K. Wojciechowska, które w rozdziale „Możliwości edukacji „poza ławką szkolną” we wczesnej edukacji” doceniają rolę wycieczki jako źródła rozwoju oraz sposobu kształtowania postawy krajoznawczej. Autorki propagują „edukację „poza ławką szkolną” w kontekście procesu wyzwalania aktywności turystycznej (...) dzieci w wieku przedszkolnym i młodszym szkolnym” (Sobieszczyk, Wojciechowska, 2016, s. 356). Nie zapominają również o przygotowaniu przyszłej kadry do nauczania krajoznawstwa i turystyki na etapie edukacji wczesnej.

Na zagadnienia związane z edukacją nauczycielską również zwraca uwagę K. Żuchelkowska, która praktykę nazywa najlepszym nauczycielem. Autorka artykułu „Praktyki pedagogiczne i ich rola w rozwijaniu umiejętności interpersonalnych u kandydatów do zawodu nauczycielskiego” podkreśla, że zdobywanie przez studentów doświadczenia zawodowego pozwala „kształtować kompetencje i umiejętności zawodowe, wiązać teorię z praktyką pedagogiczną, podejmować twórcze działania, poznawać rzeczywistość edukacyjną” (Żuchelkowska, 2016, s. 340). Tekst to krytyczna refleksja dotycząca przygotowania kandydatów na nauczycieli do zawodu.

Nie bez znaczenia pozostaje też grupa tekstów poświęconych problemom współczesnej praktyki edukacyjnej. Część autorów skupia swoje zainteresowania na tematyce związanej ze współpracą pomiędzy szkołą reprezentowaną przez nauczyciela, a rodziną ucznia. Doskonale w tą tematykę wpisują się M. Kazimierowicz „Wychowanie w szkole partnerstwo rodziców i nauczycieli”, S. Szałach „Zaufanie w praktyce edukacyjnej wybrane aspekty”, B. Urbanek „Widzieć w szkole sojuszników”, K. Zajdel „Funkcjonowanie rodziny wielodzietnej w szkole”. Autorzy podkreślają rolę dobrego wychowania i decydujący w tym procesie udział rodziców, istotę interakcji społecznych w budowaniu systemu wartości, a także relacje szkoły z rodziną ucznia, zwłaszcza wielodzietną.

Pośród artykułów znajduje się również tekst M.A. Michalskiego „Wychować lekarza mądrego Antoni Kępiński jako nauczyciel i wychowawca”, któremu autor przypisuje duże znaczenie jako lekarzowi oraz nauczycielowi. Jego fenomen polegał na zgłębianiu holistycznego ujęcia człowieka, co czyniło go przede wszystkim wybitnym humanistą.

Na zakończenie został zaprezentowany artykuł D. Żebrowskiej „Dokonania cywilizacyjne księcia wielkopolskiego Mieszka” oraz wykaz wszystkich autorów.

Publikacja Polskiego Stowarzyszenia Nauczycieli Twórczych poświęcona została pamięci Profesora Kazimierza Denka i podobnie jak jego zainteresowania, pre-

zentuje interdyscyplinarne ujęcie tematu. Stanowi ważne uzupełnienie literatury tematycznej w zakresie rozważań teoretycznych oraz praktycznych uwarunkowań znaczących polską szkołę. Nie bez znaczenia pozostaje również wydanie monografii w formie cyfrowej i darmowe udostępnienie jej w przestrzeni wirtualnej. Pomimo nieco chaotycznego układu treści w drugiej części monografii, dobór i treść tematów skłaniają czytelnika ku interesującej lekturze. Książka skierowana jest do osób zainteresowanych najnowszymi kierunkami działań w pedagogice, do „wszystkich, którym na sercu leży dobro polskiej szkoły, którzy zainspirowani do twórczych, nowatorskich działań pragną doskonalić polską edukację od przedszkola do uniwersytetu” (Pawelski, Urbanek, 2016, s.15).

Bibliografia

- Denek, K., Dymara, B. (2004). Wartości a miłosierdzie w edukacji. W: R. Niparko, J. Skrzypczak (red.), *Miłosierdzie jako wartość w język współczesnej edukacji*. Poznań.
- Kojs, W. (2016). Edukacyjna wartość systemów analiz porównawczych. W: L. Pawelski, B. Urbanek (red.), *PAIDEIA drogą do uniwersalizmu w wychowaniu*, Szczecinek.
- Nowocień, J. (2016). Wychowanie fizyczne, turystyka i krajoznawstwo w koncepcji dobrej szkoły Kazimierza Denka. W: L. Pawelski, B. Urbanek (red.), *PAIDEIA drogą do uniwersalizmu w wychowaniu*. Szczecinek.
- Oleśniewicz, P. (2016). Profesor Kazimierz Denek Doktor Honoris Causa Akademii Wychowania Fizycznego we Wrocławiu. W: L. Pawelski, B. Urbanek (red.), *PAIDEIA drogą do uniwersalizmu w wychowaniu*. Szczecinek.
- Pawelec, L. (2016). Rola edukacji plastycznej w kreowaniu wrażliwości estetycznej uczniów klas I–III. W: L. Pawelski, B. Urbanek (red.), *PAIDEIA drogą do uniwersalizmu w wychowaniu*. Szczecinek.
- Pawelski, L. (2016). Amicus verus rara avis est (O mojej wspólnej drodze z Profesorem Kazimierzem Denkiem). W: L. Pawelski, B. Urbanek (red.), *PAIDEIA drogą do uniwersalizmu w wychowaniu*, Szczecinek.
- Pawelski, L. (2016). Wychować ku przyszłości. W: L. Pawelski, B. Urbanek (red.), *PAIDEIA drogą do uniwersalizmu w wychowaniu*. Szczecinek.
- Pawelski, L., i Urbanek, B. (2016). Wstęp. W: L. Pawelski, B. Urbanek (red.), *PAIDEIA drogą do uniwersalizmu w wychowaniu*. Szczecinek.
- Pawelski, L., Urbanek, B. (red.) (2012). *Nauczyciel kraju ojczystego*. Szczecinek.
- Radziejewicz-Winnicki, A. (2016). Smutek i żal. Pożegnanie z moim Przyjacielem. W: L. Pawelski, B. Urbanek (red.), *PAIDEIA drogą do uniwersalizmu w wychowaniu*. Szczecinek.

- Rembierz, M. (2016). Pedagog z pasją... W: L. Pawelski, B. Urbanek (red.), *PAIDEIA drogą do uniwersalizmu w wychowaniu*. Szczecinek.
- Rembierz, M. (2016). Pedagogia miłosierdzia jako wyjście na aksjologiczne pogranicza i egzystencjalne peryferia wyzwania dla myśli religijnej i refleksji pedagogicznej. O uczeniu się i nauczaniu papieża Franciszka. W: L. Pawelski, B. Urbanek (red.), *PAIDEIA drogą do uniwersalizmu w wychowaniu*. Szczecinek.
- Sobieszczyk, M., Wojciechowska, K. (2016). Możliwości edukacji „poza ławką szkolną” we wczesnej edukacji. W: L. Pawelski, B. Urbanek (red.), *PAIDEIA drogą do uniwersalizmu w wychowaniu*, Szczecinek.
- Śliwowski, B. (2016). Paradygmaty współczesnej pedagogiki jedności. W: L. Pawelski, B. Urbanek (red.), *PAIDEIA drogą do uniwersalizmu w wychowaniu*. Szczecinek.
- Śliwowski, B. (2016). Po raz ostatni denek@amu.edu.pl. W: L. Pawelski, B. Urbanek (red.), *PAIDEIA drogą do uniwersalizmu w wychowaniu*. Szczecinek.
- Wenta, K. (2016). Nauczanie samowychowujące w wirtualnej cywilizacji. W: L. Pawelski, B. Urbanek (red.), *PAIDEIA drogą do uniwersalizmu w wychowaniu*. Szczecinek.
- Wenta, K. (2016). Żegnaj Profesorze Profesorów żyj w naszej pamięci. W: L. Pawelski, B. Urbanek (red.), *PAIDEIA drogą do uniwersalizmu w wychowaniu*. Szczecinek.
- Wójcik, W. (2016). Matematyka w procesie edukacji. W: L. Pawelski, B. Urbanek (red.), *PAIDEIA drogą do uniwersalizmu w wychowaniu*. Szczecinek.
- Zajdel, K. (2016). Moje wspomnienie o Profesorze Kazimierzu Denku. W: L. Pawelski, B. Urbanek (red.), *PAIDEIA drogą do uniwersalizmu w wychowaniu*. Szczecinek.
- Żebrowska, D., Żebrowski, J. (2016). Profesor Kazimierz Denek Naukowiec dydaktyk humanista przyjaciel (wspomnienie). W: L. Pawelski, B. Urbanek (red.), *PAIDEIA drogą do uniwersalizmu w wychowaniu*. Szczecinek.
- Żebrowski, J. (2016). Kulturotwórcze i edukacyjne funkcje Paryskiego Ośrodka Dialogu (w czterdziestolecie działalności pallotyńskiego Centre du Dialogue). W: L. Pawelski, B. Urbanek (red.), *PAIDEIA drogą do uniwersalizmu w wychowaniu*. Szczecinek.
- Żuchelkowska, K. (2016). Praktyki pedagogiczne i ich rola w rozwijaniu umiejętności interpersonalnych u kandydatów do zawodu nauczycielskiego. W: L. Pawelski, B. Urbanek (red.), *PAIDEIA drogą do uniwersalizmu w wychowaniu*. Szczecinek.